

Geen verlichtende publieke sociologie zonder wetenschappelijke kwaliteit*

Rafael Wittek

Meer verlichtende publieke sociologie – volgens het recent uitgebrachte advies van de Nederlandse Sociologische Vereniging zou dat de koers moeten zijn die vakgenoten, sociologieafdelingen en vooral universitaire bestuurders moeten inslaan om het evenwicht binnen de discipline te herstellen.

Het is goed dat een beroepsvereniging haar rol als aanjager van een inhoudelijke discussie over de kwaliteit van de beoefening van haar vak serieus neemt, en er staan zonder meer verstandige dingen in het advies: observaties over de toegenomen wetenschappelijke reputatie van de Nederlandse sociologie, over de perverse prikkels die uitgaan van het huidige beoordelingsstelsel en zijn eenzijdige indicatoren, en over de nodige verbindingslijnen tussen fundamenteel onderzoek en 'het publieksbereik'.

Toch bekroop me nadat ik het advies een aantal keer had herlezen een onbehagen, waarvan ik in begin niet goed wist waar het vandaan kwam. Er staan immers toch alleen opmerkingen in die je hoort toe te juichen als goede vakgenoot en verantwoordelijke wetenschapper? Wie kan er nu voor perverse prikkels zijn, tegen een sociologie die ook een publieke rol speelt?

Mijn onbehagen heeft met drie uitgangspunten in het advies te maken. Ten eerste met het sterk vertekende beeld dat het advies van de huidige toestand van de discipline schetst; ten tweede met de eenzijdige manier waarop in de NSV-nota het bijna gelijktijdig verschenen KNAW-advies wordt verwerkt; en ten derde met het verwrongen ideaalbeeld dat het advies van de gelouterde discipline, haar wetenschappers en afdelingen schetst.

De toestand van de discipline

Volgens het advies is de nood groot: een 'groeierende kloof tussen de sociologie en de Nederlandse samenleving' zou dreigen, waarbij slechts enkelingen erin slagen om 'zowel mee te draaien in de internationale sociologie als een rol te spelen als publieke socioloog in het Nederlandse debat'; politiek zou er sprake zijn van een voortgeschreden marginalisering van de discipline; en de immense productie van Nederlandse sociologen, helaas zo goed als alleen maar in hoogwaardige Engelstalige tijdschriften, 'wordt nog slechts door een handjevol vakgenoten gelezen en heeft buiten deze kring vrijwel geen betekenis'. Tot zover de toestand van de sociologie anno 2013, aldus de nota.

Een groot deel van deze diagnose kan ik simpelweg niet delen: net als de eerder in dit tijdschrift verschenen bijdragen over de vermeende crisis van de sociologie

* Deze bijdrage is geschreven op eigen titel.

Rafael Wittek

barst ook de NSV-nota van de zware aannames over de verrotte toestand van ons vak, maar levert weinig concrete evidentie om deze uitspraak hard te maken. Persoonlijk zie ik een discipline die in Nederland de afgelopen twintig jaar sterk gegroeid en geprofessionaliseerd is. Onze opleidingen zijn beter geworden, meer dan vroeger wordt ook door Nederlandse sociologen actief deelgenomen aan het internationale wetenschappelijke circuit, sociologen zijn niet weg te slaan uit Nederlandse kranten, glossy's, televisieprogramma's en invloedrijke internetfora, sociologen zijn sterk vertegenwoordigd in adviesraden voor lokaal, regionaal en nationaal beleid, zij spelen een sleutelrol bij niet-universitaire onderzoeksinstituten, en zij hebben de handen vol aan het grote aantal verzoeken voor opdracht-onderzoek vanuit de praktijk en externe doelgroepen. Dit is in ieder geval het tafereel zoals zich dat in mijn waarneming gedurende de afgelopen twee decennia heeft ontwikkeld, maar uiteraard is dit perspectief selectief en leunt dit sterk op informatie over de activiteiten van collega's binnen het ICS, de interuniversitaire onderzoeksschool die ik sinds 2006 mag leiden.

Andere delen van de diagnose vind ik in hoge mate irriterend: publicaties in Engelstalige tijdschriften 'die slechts door een handjevol vakgenoten gelezen' worden en die 'buiten deze kring vrijwel geen betekenis' hebben. Ik deel de zorg over het verdwijnen van de Nederlandse sociologische tijdschriften, het leidt tot een verarming van het landschap, maar wat wordt bedoeld met 'een handjevol'? Zouden Nederlandse tijdschriften door meer mensen – sociologen en 'het publiek' – gelezen worden? En dat ze buiten deze kring geen betekenis hebben: hier wordt toch erg veel op een hoop geveegd. Moeten we nu de waarde van alle wetenschappelijke bijdragen afmeten aan de betekenis die ze buiten de doelgroep van wetenschappers hebben? Vrijwel alle wetenschappelijke productie in specialistische wetenschappelijke media is gericht op vakgenoten en zal met name door hen worden geconsumeerd. In andere disciplines vindt men dat niet vreemd.

Het KNAW-advies

De NSV-nota volgt in grote lijnen het bijna gelijktijdig verschenen advies *Naar een raamwerk voor de kwaliteitsbeoordeling van sociaalwetenschappelijk onderzoek* van de KNAW. Hierin worden inderdaad de drie voorgestelde beoordelingsdimensies voor onderzoek (aantoonbare productie, gebruik en blijken van erkenning) vertaald naar twee kwaliteitsdomeinen: wetenschappelijke kwaliteit en maatschappelijke relevantie, wat dus tot zes beoordelingscriteria leidt. De NSV omarmt het KNAW-advies, maar maakt ook enkele kanttekeningen: men vindt de scheiding tussen wetenschappelijke kwaliteit en maatschappelijke relevantie in het KNAW-rapport veel te strikt, en men mist expliciete aandacht voor – inderdaad – 'verlichtende kennis', over de Nederlandse maatschappij, aan de man gebracht door 'publieke sociologen'.

Wat het NSV-advies niet vermeldt, is dat het KNAW-rapport een expliciete hiërarchie aanbrengt tussen wetenschappelijke kwaliteit en maatschappelijke relevantie. 'Dit adviesrapport heeft als uitgangspunt dat *het* *primaat* van de kwaliteitsbeoordeling van sociaalwetenschappelijk onderzoek ligt bij de wetenschappelijke

kwaliteit. Een wetenschappelijk inferieur onderzoek (dat wil zeggen: een onderzoeksproject of -programma) kan per definitie geen hoge maatschappelijke relevantie hebben, omdat de samenleving dan zou worden misleid' (pag. 21, vet en schuindruk in het origineel). Niet alleen laat het NSV-advies dit punt onvermeld, het stelt zelfs dat de zes criteria 'in beginsel allemaal gevuld moeten worden'.

Het KNAW-advies maakt een zorgvuldige analyse van de a priori hiërarchische relatie tussen wetenschappelijke kwaliteit en maatschappelijke relevantie, en heeft aandacht voor de levenscyclus van onderzoeksprogramma's: een jong onderzoeksprogramma dat verantwoord bezig is zal zich eerst richten op het laten toetsen van zijn wetenschappelijke bijdrages door vakgenoten. Pas als dit fundament er is, zal het in staat zijn om ook een verantwoorde bijdrage aan 'de maatschappij' te leveren.

De NSV-nota daarentegen stelt maatschappelijke relevantie en wetenschappelijke kwaliteit op gelijke hoogte. Wellicht is dit niet zo bedoeld, en gaat het advies er vanzelfsprekend van uit dat de wetenschappelijke kwaliteit er uiteraard is en moet zijn. Als dat zo is had het best wat prominenter in de nota kunnen staan. Programma's die zich zonder een soortgelijk door de beste vakgenoten getoetst fundament de rol van publieke socioloog aanmeten om ten strijde te trekken voor de verlichting van 'de maatschappij' maken zich schuldig aan volksverlakkerij. Dit hebben we in de jaren zestig en zeventig gehad, en het heeft veertig jaar geduurd voordat onze discipline enigszins was bijgekomen van de ravage die dit voor de kwaliteit van de wetenschapsbeoefening en de maatschappelijke reputatie van het vak teweeg heeft gebracht.

De NSV propageert een traditionele professionaliseringsstrategie, en meet zichzelf daarin de rol van certificerende instantie toe. Het blijft te hopen dat bij zo'n certificering, mocht die ooit komen, het in het KNAW-advies terecht benadrukte primaat van de wetenschappelijke kwaliteit gehandhaafd zal worden.

De ideale sociologieafdeling

Op de laatste twee pagina's ontvouwt de NSV aan de hand van zeven stellingen haar visie op een ideale sociologieafdeling. Over drie hiervan het volgende.

Ten eerste hamert de NSV-nota erg nadrukkelijk op verankering in de *Nederlandse* maatschappij, op een 'nationale' basis. Hiermee wordt bedoeld dat de socioloog ook zijn 'thuisbasis moet bedienen', en dat het studieobject de Nederlandse maatschappij dient te zijn. Anno 2013 komt dit standpunt licht anachronistisch op mij over. In Nederland werkende sociologen die zich niet met Nederland bezighouden maar met andere landen zijn volgens dit criterium kennelijk niet goed bezig, en horen niet aan een Nederlands sociologisch instituut te werken. Want de 'thuisbasis' is uiteraard vooral in Nederland geïnteresseerd.

Ten tweede heeft de nota een erg beperkte opvatting over de manier hoe de benutting van praktische kennis 'gestimuleerd' zou moeten worden: 'Dat vereist aanwezigheid in publieke media'. Ik durf te stellen dat de meeste serieuze toepassingen van sociologische kennis gebeuren door intensieve samenwerking tussen sociologen en de externe doelgroepen waarvoor zij veelvuldig werken: opdracht-

Rafael Wittek

gevers voor wie zij problemen in kaart brengen, gegevens verzamelen, analyses uitvoeren, rapporten schrijven en adviezen uitbrengen. Veel van deze rapporten zijn vertrouwelijk en zullen dat ook blijven. Veel van deze rapporten gaan gedetailleerd in op vaak zeer specifieke problemen en dragen genuanceerde, contextafhankelijke oplossingen aan. Collega's die ervoor kiezen om dit niet publiek uit te meten zijn daarom toch niet minder goede vakgenoten dan collega's die dat wel doen? Opdrachtgevers zijn lokale en nationale overheden, personeelsmanagers en eigenaren van kleine en grote bedrijven, besturen van publieke organisaties, Europese en supranationale instellingen et cetera. Vast zullen deze maatschappelijke instanties hun opdrachten ook gunnen aan de vele publieke sociologen die ons land inmiddels telt, maar een groot deel van hen zal zeker ook goed naar het wetenschappelijke trackrecord van de betreffende onderzoeksgroep willen kijken alvorens een opdracht toe te kennen. Een valide en betrouwbare beoordeling van de wetenschappelijke kwaliteit van onderzoeksprogramma's zal daarom juist voor een goede maatschappelijke rol van de sociologie altijd een vereiste blijven.

Ten derde pleit de NSV-nota voor een sterkere oriëntatie op praktische kennis. Ik vrees dat de NSV hier op haar wenken bediend zal worden. Binnen een jaar of twee zal de helft van het NWO-budget ingezet moeten worden ten dienste van het *Topsectorenbeleid*: een groots opgezet herverdelingsproject ter ondersteuning van de zigtogende onderzoeks- en ontwikkelafdelingen van de niet alleen op innovatiegebied stagnerende Nederlandse bedrijvigheid. Dit is de maatschappelijke relevantie waarop ook de sociologie binnenkort zal worden afgerekend. Kritische kanttekeningen hierbij oogsten nu al onbegrip: het topsectorenbeleid bevat toch alleen maar intenties die je hoort toe te juichen als goede burger en verantwoordelijke wetenschapper die bereid is de maatschappij ook iets terug te geven? Wie kan er nu tegen het stimuleren van innovatie in het bedrijfsleven zijn, en tegen het inzetten van wetenschappelijke kennis voor het oplossen van praktische problemen in deze sectoren?

Ik heb geen zicht op hoe onze sociologiecollega's in het land tegen het Topsectorenbeleid aankijken. Dat het potentieel averechts zal werken is een persoonlijke inschatting. Je kunt uiteraard als overheid dit soort toepassingen van sociologisch onderzoek stimuleren – dat hoeft in beginsel niet slecht te zijn – maar als dat ten koste gaat van de middelen voor ongebonden en fundamenteel onderzoek zet je een gevaarlijke koers in, omdat dit soort onderzoek traditioneel al financieringsproblemen heeft. Zoals ook net in de kranten breed is uitgemeten (naar aanleiding van een deze zomer verschenen ranglijst van het Britse tijdschrift *Times Higher Education* over onderzoeksfinanciering door het bedrijfsleven, waarop Nederland internationaal gezien tot veler verbazing hoog scoort) is er consensus dat met name de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen hiervan de dupe zullen worden.¹ Het is dus een dubbele herverdelingsoperatie: aan de ene kant van het budget voor ongebonden en fundamenteel onderzoek van NWO naar onderzoek voor het bedrijfsleven, en aan de andere kant van alfa/gamma naar bèta. Dit werkt voor sociologie een verdere verschraling van subsidie-instru-

1 Zie bijvoorbeeld 'Bedrijven investeren liever in technuten dan in filosofen', *NRC Handelsblad*, 12 augustus 2013.

menten in de hand. In een toespraak rond het begin van dit jaar heeft zelfs het Chinese staatshoofd in tamelijk duidelijke taal zijn verwondering over deze in zijn ogen rampzalige strategie te kennen gegeven. Waarom zwijgt de NSV-nota over het Topsectorenbeleid? Wat is het standpunt van de NSV hierover? Hoe verhouden de door de NSV voorgestelde criteria zich met de door NWO, VSNU en regering ingezette verschuiving in het financieringsbeleid?

Als het erom gaat het belang van 'de praktijk' voor een vak te onderstrepen gebruikt de NSV-nota graag disciplines zoals de medische wetenschappen of de juristerij als voorbeeld. Deze hebben duidelijke beroepsrollen, die de socioloog niet heeft. Een ander voor de hand liggend voorbeeld wordt echter niet genoemd: de bedrijfskunde. Dit is een discipline die bij uitstek gericht is op het ontwikkelen en toepassen van praktische kennis, en dan net zo als de sociologie over en voor sociale collectieven. Praktijkrelevantie was altijd ingebakken in de bedrijfskunde, haar beoefening op universiteiten, en de beoordeling van haar onderzoekers. De gevolgen van dit beleid waren rampzalig. Veel wetenschappelijke staf had dankzij de indrukwekkende maatschappelijke relevantie en valorisatiekracht (specifieke bedrijven tegen hoge vergoedingen helpen om hun winst te verhogen) van haar activiteiten snel geen prikkel meer om tijd vrij te maken voor het op peil houden van de wetenschappelijke kwaliteit en relevantie. Binnen de bedrijfskunde worstelt men nog steeds met deze erfenis, en het grootste probleem van menig faculteitsbestuurder en afdelingshoofd is nu juist hoe een minimaal niveau van wetenschappelijke kwaliteit gewaarborgd kan worden. In mijn ogen leest daarom de stelling 'ook een oriëntatie op praktische kennis' veel te vrijblijvend, en had ik in het NSV-advies graag meer aandacht willen zien voor de vraag hoe dit soort rampscenario's te voorkomen zijn.

Tot slot

Het NSV-advies verheft de verlichtende publieke sociologie tot de verlossende heilige graal van een discipline wier grootste probleem volgens de NSV de overmatige productie van artikelen in internationale wetenschappelijke tijdschriften is. Dit laatste is *niet* het grootste probleem van de Nederlandse sociologie. Een kenmerk van goede wetenschap was altijd dat ze juist niet aan nationale grenzen was gebonden, en een stevige verankering in een wetenschappelijk hoogwaardig onderzoeksprogramma was altijd een vereiste voor een verantwoorde interactie met externe doelgroepen en dient dat ook te blijven. Een veel groter euvel zijn de recente verschuivingen in de legitimatie en financiering van wetenschappelijk onderzoek binnen Nederland. De NSV-nota slaat in dezelfde bres. Gewild of ongewild giet de NSV-nota olie op het vuur van dit politiek project dat niet alleen een zeer selectieve kijk op maatschappelijke relevantie uitdraagt, maar ook de kwaliteit van het Nederlandse onderzoek zal ondermijnen.